

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію Сабадухи Володимира Олексійовича
«Метафізика суспільного й особистісного буття в контексті європейської
та української традиції: історико-філософський аналіз»
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук
зі спеціальності 09.00.05 – історія філософії

Актуальність дисертаційного дослідження В. О. Сабадухи не викликає сумнівів. За висновками багатьох європейських та українських дослідників сучасне людство (перш за все європейське) втратило головні орієнтири суспільного та особистісного буття. Не без підстав автор стверджує, що причини цього явища, зокрема в Україні, полягає в зникненні фундаментальних засад суспільного буття та стихійному розвитку суспільства. Тому закономірним шляхом це привело людську спільноту до глобальної антропологічної катастрофи та гібридного світоустрою (особливо це стає очевидним у сучасний коронавірусний період існування суспільства).

Отже, дослідження за своєю сутністю скероване на осмислення причин таких процесів у сучасному світі та з'ясуванню умов подолання їх негативних наслідків. Здобувач пропонує свій варіант розв'язання проблеми і це заслуговує позитивної оцінки.

Структура роботи, її логіка та методи дослідження відповідають темі дисертації. Мета, завдання, об'єкт, предмет, наукова новизна і висновки сформульовані логічно й дозволяють авторові розкрити головні задумки та результати дослідження. Назви і зміст розділів достатньо чітко та послідовно розкривають запропоновану тематику дисертаційної роботи й дозволяють виявити авторську позицію.

Висновки розділів досить точно підводять підсумок аналітичних розмислів автора.

Відомо, що гуманітарні науки, й філософія зокрема, ще на початку ХХ ст. опинилися у стані кризи. І ця криза, за Гуссерлем, була не у самих наукам, а у нашому відношенні до них (у світогляді). Для виходу з кризового стану потрібні було знайти нові моделі існування людини та суспільства. З огляду на це, у першому розділі «Первоначала суспільного буття в європейській та українській філософській традиції: теоретико-методологічні засади дослідження» В. Сабадуха поставив за мету віднайти на основі аналізу європейської та української філософії граничні умови життєдіяльності людини й суспільства, тобто, на його думку, знайти первоначала суспільного буття для сучасного глобалізованого світу (дис., с. 39). Безумовно, ця мета актуальна і має ознаки фундаментальності. Для її реалізації дисертант переосмислює європейську й українську філософську традиції щодо метафізичних засад суспільного буття, намагається відродити потенціал європейської метафізики на основі її єдності зі

світоглядними засадами життєдіяльності людини та принципами суспільного буття.

Спираючись на античну, середньовічну, класичну німецьку філософію, історію української філософії та сучасну європейську (у тому числі українську) філософію, автор доводить, що метафізика органічно поєднана з філософською антропологією (дис., с.76–77). Це вказує на загальний вектор спрямованості дисертаційної роботи – історико-філософське осмислення проблеми.

Перш за все, дисертант обґрунтовує, що зміст поняття буття пов'язаний з соціально-політичними та духовними якостями самої людини. Цікавим результатом дослідження є і те, що за метафізичними концепціями стоїть боротьба між різними типами людини за владу (дис., с. 65). Автор аналізує вплив метафізики на суспільну свідомість й суспільне життя людини і приходиться до висновку, що призначення метафізики полягає не лише у формуванні життєвих орієнтацій людини у пізнанні світу, але й відіграє суттєву роль у подоланні внутрішнього й зовнішнього хаосу (автореферат, с. 11).

Тому, на думка дисертанта, для подолання хаосу у свідомості вкрай необхідно сформулювати метафізичну концепцію про первоначала буття. Саме це пропонував у свої роботах М. Гайдеггер. Отже, первоначала, на думку автора, з одного боку, є сутністю суспільного буття, підґрунтям функціонування соціуму, бо надають смисл, мету життєдіяльності людини й суспільства, а з іншого – постають теоретичною основою аналізу суспільства. Їх формування безпосередньо залежить від домінуючого світогляду в ту чи іншу епоху мислення.

На основі дослідження філософів української діаспори дисертант обґрунтовує, що метафізика, орієнтуючись на філософську антропологію, формує цілісність та орієнтується на розкриття змісту належного (дис., с. 65). Спираючись на історію філософії та філософські надбання М. Гайдеггера, М. Шелера та сучасних українських філософів, В. Сабадуха доводить, що на часі – відродження антропологічного підходу до метафізики як науки про первоначала буття (у антропологічному і соціальному сенсі). З одного боку, – це сприятиме відродженню класичних поглядів на метафізику, що пов'язані з якостями людини, а з іншого, – узагальнює роздуми європейських та українських філософів.

В. Сабадуха запропонував свій варіант дослідження взаємозв'язку метафізики з процесами антропосоціогенези. Безумовно, за європейським науково-філософським сценарієм, на кожному етапі свого розвитку людство потребує метафізичних засад. І сьогодні ця проблема дуже актуальна, бо плюралізм та лібералізм демонструють свою неможливість впливати на сучасні соціальні процеси. Дисертант обґрунтовує необхідність зміни світоглядної орієнтації. На його думку, пріоритет матеріального слід замінити на пріоритет духовного, який здатна реалізувати лише особистість (дис, с. 88). Автор

намагається подолати одновимірні (як матеріалістичні, так і ідеалістичні) уявлення про засади суспільного буття і доводить, що саме первоначала є сутністю суспільного буття, основою функціонування соціуму і мають охоплювати світоглядні засади буття, принципи суспільного буття, а також бути теоретичним підґрунтям пізнання суспільних явищ (дис., с. 122–123).

Для обґрунтування антропологічного підходу до розуміння метафізики В. Сабадуха у другому розділі «Метафізична теорія особистості як узагальнення європейської та української філософії» розробляє метафізичну теорію особистості. Знову ж таки, спираючись на історію філософії, автор досліджує наявні в історії європейської та української філософії погляди на розуміння людської сутності. Дисертант переосмислює поняття «особистість» на основі відродження принципу духовної ієрархії, який був забутий і вважається антигуманним. Дисертант намагається відродити цей принцип, хоча, у свій час, такий підхід зустрів не лише інтелектуальну критику, але й психологічне непорозуміння. На цьому шляху автор досліджує еволюцію поняття особистості. Так, у християнстві під особистістю розуміли досконалу людину, яка здатна керувати своїми тілесними потребами. До епохи Просвітництва панували ієрархічні уявлення про людську сутність, а саме філософи, теологи виокремлювали онтологічні ступені духовного розвитку людини: тілесна, зовнішня (посередня) і внутрішня (особистість). Автор показує, що в епоху Просвітництва та під час Великої французької революції під впливом колективного несвідомого сформувалося ціннісне судження: «Кожна людина – особистість» (дис., с. 146). Таке розуміння людської сутності відповідало світоглядним і соціально-психологічним уявленням новоевропейської людини, а з часом, на думку автора, воно стало основою світоглядної парадигми епохи модерну та постмодерну.

Обґрунтовуючи метафізичну теорію особистості, дисертант доводить, що деякі сучасні філософські концепції особистості є поверховими дослідженнями з позиції здорового глузду людини маси (дис., с. 148–149). На основі детального аналізу історії філософії В. Сабадуха стверджує, що в епохи модерну й постмодерну спостерігаємо світоглядну боротьбу між елітарним і егалітарним підходами до розуміння сутності особистості (автореферат, с. 15).

Зважаючи на те, що людина одночасно живе у двох світах – реальному й ідеальному, природному й духовному, суцільному й належному, дисертант стверджує, що цілісна теорія особистості має охоплювати обидві сторони її життя. Тому життєдіяльність людини варто аналізувати в екзистенційно-есенційно-динамічній (егалітарно-елітарно-динамічній) системі координат (дис., с. 226). На думку В. Сабадухи, такий підхід дозволяє подолати одновимірні моделі розуміння особистості. У цьому сенсі дисертант формулює свою концепцію з урахуванням трьох вимірів людського буття.

У першому вимірі в контексті існування мусить діяти принцип: «кожна людина – особистість», тобто до кожного треба ставитися як до особистості – усі люди єдиносущні з огляду на гуманістичні засади та закони моралі. В інтересах духовного самозбереження людина не має дозволяти собі знеособлено ставитися до Іншого. Люди рівні у своїй гідності (дис., с. 226). Дисертант робить висновок, що принцип «кожна людина – особистість» означає, що людина є особистістю стосовно інших, а не відповідно до онтологічної людської сутності. Щодо сутності вона залишається або залежною, або посередньою людиною. Принцип «кожна людина – особистість» є соціально обумовленим, з одного боку, залученням великої кількості людей до соціально-економічної й політичної діяльності, з іншого – зростанням їхньої свідомості й розвитком духовного потенціалу. Судження «кожна людина – особистість» відображає об'єктивну необхідність суспільного буття. До того ж цей вимір людського буття автор тлумачить як екзистенційний, демократичний, утім звертає увагу, що такий підхід нібито надає можливість кожному бути повноцінним суб'єктом буття, але це поверхові уявлення, що потребують уточнення, бо не відповідають потребам вдосконалення людини й суспільства (дис., с. 226–227).

Другий вимір пов'язаний з аналізом людської сутності. У цьому контексті людину слід розглядати з позиції принципу духовної ієрархії. В ієрархічній системі координат людину слід цінувати за її здібності, здатність бути суб'єктом моральних відносин та цілісної діяльності. Людина у своїй самореалізації проходить кілька ступенів розвитку: залежна людина, посередня й особистість. Відповідно до поглядів європейських (Т. Аквінський, Спіноза, І. Кант, Г. Гегель, А. Лавджой) та українських (Г. Сковорода, Т. Прокопович, П. Юркевич) філософів, кожен ступінь – це необхідна форма буття, стадія реалізації власної сутності, яка досягається завдяки самосвідомості, а, головне – спонуканням до діяльності (дис., с. 227). За допомогою самосвідомості людина здатна подолати наявний спосіб життя й перейти на вищий. Отож особистість знімає негативи безпосереднього існування залежної й посередньої людини і в процесі власних зусиль перетворює свої потенційні можливості на актуальні. Особистість робить себе суб'єктом, протиставляючи належне природному існуванню. Другий вимір аналізу людської сутності В. Сабадуха називає ієрархічним, або елітарним, а його містом, на думку автора, постає закон «особистість – принцип буття». Із цими роздумами щодо ієрархічності внутрішніх якостей людини можна дискутувати, але така концепція має право на існування. Варто визначити, що цей підхід розширює філософські уявлення про людину.

На думку автора, демократичний (гуманістичний) та ієрархічний підходи заперечують один одного. Для подолання цієї суперечності В. Сабадуха вводить третій вимір, що ґрунтується на принципі доповнюваності. З позиції

цього принципу демократична та ієрархічна концепції особистості не є протилежними. Зважаючи на філософію М. Кузанського, дослідник пропонує їх синтезувати (дис., с. 228). За такого підходу, на думку автора, демократична та ієрархічна концепції не заперечують, а доповнюють одна одну, однак пріоритет залишається за ієрархічною концепцією.

Запропонована дисертантом метафізична теорія особистості дозволила розглянути суперечності у сприйнятті людиною самої себе. На якому б ступені духовного розвитку не перебувала людина, вона сама себе сприймає як особистість. Такі її суб'єктивні уявлення; людина, як правило, не прагне виходити за їх межі, приймаючи їх за дійсність. Суспільству не залишається нічого іншого як визнати ці уявлення за об'єктивну реальність і сприймати людину як особистість. Проте з позиції принципу духовної ієрархії людина залишатиметься залежною чи посередньою.

З позиції принципу доповнюваності В. Сабадуха, синтезуючи демократичний та ієрархічний підходи, доводить, що слід вживати поняття «залежна особистість» та «посередня особистість» (дис., с. 228). Можна погодитися, що зазначені поняття дозволяють не порушувати ані гуманістичний принцип, ані принцип духовної ієрархії. Принцип доповнюваності допомагає дисертанту відмовитися від того, щоб людину однозначно вважати залежною чи посередньою, бо у кожного є особистісне начало, але воно, зазвичай, перебуває в нерозвинутому стані. Треба також погодитися, що принцип доповнюваності допомагає досить конструктивно розв'язувати суперечності між зовнішнім і внутрішнім буттям людини. Отже, принцип доповнюваності дозволяє дисертанту поєднати різні погляди на людську сутність й подолати одновимірні (протилежні) підходи.

Конструктивними є роздуми, що буття людини за принципом ієрархії на кожному зі ступенів має доволі усталений характер, тому кожен тип людини займається таким видом діяльності, який відповідає його спонуканням і здібностям (дис., с. 229). Сутність кожного типу людини проявляється в способі її життя, вийти за межі якого надзвичайно важко, але можливо. Людина здатна досягти ступеня зрілої особистості, проте може не втриматися на ньому й деградувати до ступеня посередньої особистості чи навіть до залежної. Індивіди, які належать до одного структурного рівня, подібні за своєю суттю, але можуть мати безліч несуттєвих соціально-психологічних та інтелектуальних відмінностей. Наведені роздуми суттєво поглиблюють уявлення про діалектику внутрішнього світу людини.

З історико-філософської й соціально-філософської позиції заслуговують на увагу роздуми про те, що тривимірний зміст метафізичної теорії особистості дозволяє синтезувати принцип субординації і координації в єдине ціле, бо суспільне життя є поєднанням цих принципів. Дисертант доводить, що метафізична теорія особистості надає людині свободу вибору: залишатися на

тому рівні, який є (і людина має на це повне право), чи власними зусиллями створити із себе особистість (дис., с. 229). Слід визнати доцільними висновки, що на рівні людських відносин мусить діяти демократичний принцип: до кожної людини слід ставитися як до особистості, утім на рівні сутності має діяти принцип ієрархії: людину слід сприймати з позиції інтелектуально-психологічної та духовної досконалості.

На думку автора, метафізична теорія орієнтує людину на розвиток рефлексії: завдяки тому, що особистісне начало наявне у свідомості будь-якої людини, вона має критерії для відповіді на вічні запитання: «Хто Я? Хто є хто? Що є що?» (дис., с. 230). Особистість стає критерієм людського буття не лише в плані суцього, але і у плані можливого й належного, а тому є субстанцією буття, оскільки не потребує додаткових умов свого існування, а, навпаки, створює їх для інших. Знімаючи недоліки залежної й посередньої людини, особистість постає синтезом свободи й необхідності, самосвідомості й волі, рівності й справедливості. Вона реалізує буття на рівні належного, а тому її життєдіяльність є єдністю свідомості й буття. В ідеї особистості, як первоначала, метафізика знаходить своє логічне завершення (дис., с. 230).

Отже, роздуми В. Сабадухи щодо поєднання метафізики й філософської антропології, варто визнати продуктивними. Дійсно, особистість – це така остання реальність, яку людина свідомо чи несвідомо прагне досягнути в процесі подолання свого природного існування й пошуку істини, а тому в суспільстві вона є *першою* реальністю, оскільки утворює підстави буття. На основі цих роздумів В. Сабадуха робить висновок, що первоначалом буття є особистість.

У третьому розділі дисертації «Зміна парадигми буття людини й суспільства як відповідь на глобальні виклики» В. Сабадуха, користуючись метафізичною теорією особистості як методологічним і теоретичним підґрунтям, конструктивно узагальнює чинні теорії про сучасні форми суспільного буття та формулює концепти «знеособлена парадигма буття людини» й «особистісна парадигма буття людини». Під поняттям «парадигма суспільного буття» автор розуміє інтегральну якість людини й суспільства, що відбиває досягнутий рівень духовного й матеріального розвитку. У цьому понятті відображено взаємозумовленість становлення людини й суспільства, що охоплює філогенетичний й онтогенетичний аспекти розвитку суспільства і доводить їх структурну тотожність (автореферат, с. 18).

Не без підстав В. Сабадуха стверджує, що запропоновані поняття «знеособлена парадигма буття людини» й «особистісна парадигма буття людини» змінюють акценти дослідження з опису тих чи тих суспільних та історичних подій на пізнання їхнього антропологічного та онтологічного змісту, даючи змогу цілісно охопити буття людини й суспільства в єдності соціально-економічного, політичного, правового, морального, культурного, духовного аспектів (дис., с. 328). Якщо за марксистським сценарієм,

змінюються соціально-економічні формації, але, на думку дисертанта, суспільство залишається знеособленим, то панує відкрита чи прихована експлуатація, відчуження, духовна пустота, бо пріоритет у суспільстві належить посередній особистості. У результаті маємо глобальну антропологічну кризу, а тому на часі постає проблема трансформації знеособленої парадигми буття людини в особистісну. У наведених узагальненнях В. Сабадуха синтезує надбання європейської й української філософії за останні десятиліття і доводить, що в суспільстві наявна проблема докорінного переосмислення метафізичних засад суспільного буття.

Загальний висновок третього розділу (суспільне буття є історією розвитку ідеї особистості як первоначала буття) (дис., с. 331) спонукає переосмислювати надбання гуманітарних наук. Концепція взаємозумовленого розвитку людини й суспільства постає, з одного боку, як узагальнення історико-філософських поглядів, а з іншого – як закономірний процес оволодіння людиною власною сутністю.

Позитивом дослідження є те, що дисертант не зупиняється на теоретичному доведенні вичерпаності знеособлених форм суспільного буття, а досліджує механізми трансформації знеособленої парадигми буття людини в особистісну. Так, у четвертому розділі «Метафізичні й концептуальні персонажі як суб'єкти реалізації особистісної історико-філософської традиції» В. Сабадуха конкретизує проблему первоначал і стверджує, що метафізичні й концептуальні персонажі (філософи, психологи, митці й освітяни) мають стати суб'єктами трансформації знеособленої парадигми буття людини в особистісну. Автор доводить, що філософи мають повернути собі пріоритетне положення в суспільстві, стати уособленням первоначал буття і контролювати процес їх реалізації.

Здійснений історико-філософський аналіз ролі філософа доводить необхідність пріоритетного положення філософа в суспільстві. Йому мусить належати метафізична влада, що принципово відрізняється від політичної. Якщо остання має бути демократичною, то метафізична – аристократичною, оскільки здатність свідомо оперувати ідеями, категоріями й поняттями не є загальною. Ця відмінність ґрунтується на принциповій різниці сфер діяльності: об'єктом метафізичної влади є ідеї та поняття, на основі яких мають свідомо прийматися соціально-політичні рішення, а об'єктом політичної влади – предметний складник і суспільні відносини, що стосуються всіх суб'єктів соціального простору (дис., с. 393). Зауважу, що автор відроджує і далі обґрунтовує ідею Платона про пріоритетну роль філософів у суспільстві. Отже, ідея особистості як первоначала суспільного буття доведена до практичної конкретизації, що надає дослідженню логічної й змістовної завершеності. Ідея ступенів духовного розвитку, двох парадигм буття людини й суспільства постають логічним розвитком філософської думки. З огляду на таку логіку,

авторські ідеї постають як узагальнення надбань попередньої філософської думки.

В цілому дисертант демонструє добре володіння українською філософською мовою. Безумовно, позитивним є широкий огляд всієї європейської культури від античності до сучасної постмодерної культури, що робить цю роботу дуже привабливою з точки зору широти охоплення розглянутих проблем та історичних епох. Дисертаційна робота змушує задуматися, а це ознака цікавої філософської роботи. Дисертаційне дослідження сприятиме розвитку філософської думки, бо переосмислює не лише історико-філософську проблематику, але й проблеми соціальної філософії, філософської антропології, філософії історії.

З цього приводу хотілося би вказати на деякі проблеми дисертаційної роботи, головна з яких її міждисциплінарний статус. В.О. Сабадуха провів своє дисертаційне дослідження по тієї тонкій межі, за якою вже починається соціальна філософія і філософія історії, але в основі дослідження все ж таки чутно дихання історії філософії (точніше, метафізики).

Можна казати і так: фактично, у дисертаційній роботі простежується пріоритет духу історії філософії над філософією історії. Тобто, дисертант при аналізі соціально-філософських проблем на протязі всієї дисертаційної роботи постійно спирається на історію філософії, вишукуючи у ней приклади для підтримки своїх головних ідей. Наприклад, роль особистості, первоначала суспільного буття (з предмету дослідження), діалектична єдність соціально-психологічних і духовних якостей людини, метафізичні основи життєдіяльності суспільства та ін. (у пунктах новизни) – це концепти, які наповнюються змістом з історії філософії на протязі дисертаційної роботи.

Повторюся, в цілому дисертаційна робота виглядає як історико-філософський аналіз соціально-філософської проблематики. І такого роду міждисциплінарні дослідження дозволяють вирішувати складні питання сучасної філософії. Таку дисертаційну роботу потрібно підтримати, бо рідко автори наважуються поєднувати такі різноманітні проекти існування філософії.

З іншого боку, дисертант, як і А. Бадью, намагається відродити дух класичної метафізики, що у неспокійному та суперечливому двадцятому столітті, особливо, в епоху постмодернізму, є досить цікавим проявом сучасного мислення.

Саме з цих проблем і випливають головні зауваження.

1. Непогано було биль ретельно прояснити сутність «принципу духовної ієрархії» ще до того, як дисертант використовує його у новизні. Те пояснення, що дано на стор. 33 дисертації у пункті новизни (специфіка принципу полягає в тому, що пріоритет надається людині, яка має бильш досконалі інтелектуальні й духовні якості), є дещо неоднозначним.

Наприклад, на стор. 122 дисертації читаємо: «Ігнорування метафізики й принципу духовної ієрархії в кін. XIX – поч. XX ст. призвело до трагічних наслідків. Людство отримало дві світові війни, тоталітарні режими в Європі, моральну, екологічну деградацію й гібридні війни».

Але чи відносяться і такі явища, як Гітлер, Наполеон, Сталін, до принципу духовної ієрархії (в лапках)? Східна культура (особливо китайська) у цьому сенсі аналізує ні тільки позитивні зразки формування людини, але і негативні. Тоді чи ні є європейський варіант принципу духовної ієрархії, якого призиває дотримуватися дисертант, так би мовити однобоким (орієнтованим на Парменіда), таким, що розглядає істину тільки у полі зору буття, відкидаючи іншу сторону пізнання людини та суспільства. Метафізика, яка формує ієрархію, - це однобокий (чисто європейський) погляд на всі форми буття, який не бачить основ буття, бо вони теж повинні перебувати у полі буття і тому вислизують від пізнання.

І хоча дисертант звертається до китайської філософії (с.125), але це звертання цілком європейської людини, яка мислить по європейські і тому, іноді, не помічає природної (глибинної) природи людського існування, на яку вказували Лао цзи та Конфуцій. Мова йде про те, як розуміти принцип духовності: дух природний (за китайськими мислителями) чи дух ієрархічний (за європейськими поглядами). Тобто і сам «принцип духовної ієрархії» має метафізичний характер і обґрунтувати його неможливо.

2. Підкреслимо, що метафізична модель автора дисертації про принцип духовної ієрархії має місце в європейській культурі. Але чи є вона універсальною – питання відкрите. Бо те ж саме питання ставили будь-які представники постмодерної культури (більш широко, багато інших мислителів XX ст.): чи можна застосувати будь-які метафізичні принципи для всіх епох і всіх народів, чи є вони настільки універсальними, як того бажали класичні філософи?

Відповідно, варто було б більше уваги приділити аналізу причин втрати ієрархічного підходу щодо розуміння людської сутності в історії філософії. Чому цей принцип не знайшов логічного розвитку у сучасності? Можливо, причина полягає у самій природі людини, а можливо, принцип духовної ієрархії був трактований однобічно як з позиції християнської філософії, так і з соціально-класових позицій. Зауваження виходить за межі дисертації, але потребує ретельного дослідження.

3. Ще один головний тезис дисертації: концепт «кожна людина – особистість»... – це продукт здорового глузду. Він закреслює метафізичну сутність людини, а існування проголошує істиною... Завдяки концепту «кожна людина – особистість» відбулася легітимація посередньої людини... У концепті «кожна людина – особистість» з'єдналися всі чотири ідоли печери Ф. Бекона (с.150-151)..., концепт «кожна людина – особистість», сформований під тиском

гасла «Усе для маси» (с. 151). Тоді, у якій мірі концепт «кожна людина – особистість» суперечить принципу духовної ієрархії та принципам суспільного буття? Інакше кажучи, причини формування ціннісного судження «кожна людина – особистість» потребують подальшого детального аналізу.

Але чи не нагадує заперечення цього тезису ніцшеанське мислення про надлюдину? І до чого це привело європейську культуру? Все залежить від того, як поглянути на цій тезис. З одного боку, так побачила його європейська культура, а з іншого, хіба душі у людей різні? Це різні розум, вміння та дії. Хіба Августин, Ломоносов або Амосов могли б стати видатними мислителям та діячами, якби у суспільстві діяла тільки ієрархія?

Далі дисертант пише: особистість постає як результат піднесення людини над власною природою (с.152). Це також, скоріше, твердження європейської людини, яке прямо суперечить даосизму та конфуціанству, а фактично і індійській філософії. Наслідком саме такого підходу явились події ХХ ст.

4. Заслуговує на більшу увагу проблема метафізичних і концептуальних персонажів у трансформації знеособленої парадигми буття людини в особистісну (Розділ 4). Дисертант у пунктах новизни пише: обґрунтовано, що діяльність політика й державного службовця має спиратися на рекомендації метафізичних та концептуальних персонажів, які є втіленням особистісного начала (дис., с.34). Чи не означає це, що потрібно розробити канон держслужбовця по типу Конфуція або канон для «роботів» у Станіслава Лема, щоб обирати на роботу саме за цим каноном? Якщо, на думку дисертанта, психологи, освітяни, митці як концептуальні персонажі мають стати суб'єктами трансформації знеособленої парадигми буття людини в особистісну (дис., с. 34), то у такому сенсі, чи повинні ми довіряти освіту своєї дитини людині, яка ще тільки трансформується? Де межа того, що людина вже відповідає «зразку» метафізичних та концептуальних персонажів?

5. Чим відрізняється концепт «знеособлена парадигма буття людини» (дис., с.33) від гайдегерівського *Das Men*? Тим більш чи пов'язане у такому сенсі «знеособлене буття людини» з колективним несвідомим К.-Г. Юнга або зміненим станом свідомості С. Грофа, або «всемством» (рос.) Ф. Достоевського?

6. Дисертант намагається знайти шлях європейської людини, щоб врятувати її від лиха, яке з нею трапилося у ХХ ст. Але були і інші шляхи у цьому напрямку. Так А. Бадью, про якого дисертант, практично не згадує, теж намагався відродити філософію шляхом детального вивчення місця (топосу) європейської філософії в античності. Дисертант, скоріше, прихильник Ніцше, намагається відродити принцип ієрархії людини у суспільстві і це може привести ще до однієї апологетики влади (за принципами класичної європейської філософії). А. Бадью намагається спасти філософію і людину шляхом пошуку їх справжнього місця (в смислі топосу). Постмодерністи прямо

вказують, будь який філософський дискурс (перш за все, метафізичний) є прихованим механізмом влади. Європейська культура за своєю природою (після Парменіда, Платона та Аристотеля) ієрархічна і в цьому сенсі побудована за допомогою механізмів влади. Про це писали Ніцше, Гайдеггер, Фуко, Ліотар, Бодрійяр, Делез та ін. Дисертант намагається реанімувати принцип ієрархії, спираючись на духовну складову людину, але цей принцип перевірити неможливо, тому він постає лише ще однією гіпотезою. Хто знає, може за цією гіпотезою буде краще майбутнє, ніж у багатьох інших класичних метафізичних гіпотез.

До того ж і А. Бадью, і І. Ільїн, творчості яких дисертант практично не торкається, займалися тією ж проблемою з точки зору дослідження соціального та особистісного зла. Також дисертант спирається лише на дві роботи Ж. Делеза, хоча проблеми розуміння класичної метафізики дуже ретельно проаналізовано і у деяких інших роботах («Тотожність та відмінність», «Фуко», «Логіка сенсу», «Ніцше і філософія» та ін.). Дуже цікаві механізми існування української національної культури простежено у роботах П.І. Гнатенка.

Незважаючи на певні недоліки, робота має цілісний й завершений характер. Зауваження слід розглядати як роздуми з приводу концепції первоначал і механізмів їх реалізації. Дисертація В. О. Сабадухи «Метафізика суспільного й особистісного буття в контексті європейської та української традиції: історико-філософський аналіз» відповідає вимогам до докторських дисертацій «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, зі змінами, затвердженими Постановами Кабінету Міністрів України, № 656 від 19 серпня 2015 р. та № 1159 від 30 грудня 2015 р. Автор представленої дисертації заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.05 – історія філософії.

Офіційний опонент:

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри філософії Дніпровського
національного університету
імені Олеся Гончара

Віктор ОКОРОКОВ

Учений секретар Дніпровського
національного університету
імені Олеся Гончара, доцент

Тетяна ХОДАНЕН